

עיונים לפרשת וישב עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה טלפקס 04-6790632
לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

חשמונאים - כהונה ומלוכה במקום אחד?

הרב מנשה צימרמן

הרמב"ם¹ פותח את הלכות חנוכה בתיאור נס החנוכה - נס ניצחון המלחמה ונס פך השמן. הרמב"ם² מתאר את ניצחון המלחמה, ובסוף התיאור מדגיש את החזרת המלוכה לעם ישראל. ציון חזרת מלכות ישראל בתור סיבה להלל ולשמחה³ שיש בחנוכה מחדש מעט, כי ההתמקדות היא כרגיל בניצחון ובנס פך השמן. דברים אלו של הרמב"ם מזכירים את דבריו במקום אחר⁴, שימות המשיח הוא הזמן שבו "המלכות תחזור לישראל". בדברי הגמרא⁵ המתארת את נס פך השמן נזכר שגברה "מלכות בית חשמונאי" על היוונים. מקור דברי הגמרא על הנס הוא במגילת תענית, אך שם לא מוזכר המושג "מלכות". בתוספת זו של הגמרא אפשר למצוא רמז לדברי הרמב"ם⁶.

למעשה, מדברי הרמב"ם בהלכות מלכים נראה שהוא אינו סובר שישנו איסור מיוחד לכהנים להיות מלכים. הרמב"ם¹⁴ כותב שנביא יכול להעמיד מלך משאר השבטים, ואם ילחם מלחמות ישראל וילך בדרך ה' (כמו שכתב הרמב"ם לגבי החשמונאים) אזי יהיה מלך. כמו כן בהלכות שגגות¹⁵ כותב הרמב"ם שקרבן חטאת של נשיא הוא גם על מלך משאר השבטים. גם מדברי הרמב"ם, שאין למשוך בשמן המשחה אלא רק מלך מזרע דוד¹⁶, עולה שהוא פוסק כמו אותה שיטה בירושלמי שיש איסור שווה על כל השבטים לקחת את מקום המלוכה של זרע דוד על ידי משיחה בשמן המשחה¹⁷. גם בספר המצוות¹⁸ רואה הרמב"ם איסור חמור במשיחת מלך שאינו מזרע דוד ושלמה, אך אין שם דגש מיוחד על הכהנים.

בעקבות הדגשת החזרת המלוכה לישראל, עולה השאלה האם היה ראוי שהחשמונאים הכהנים יכהנו גם בתור מלכים. הרמב"ם⁷ סובר שראוי שהכהנים והלוויים יהיו בסנהדרין. מכך עולה שהרמב"ם סובר שאין בעיה להשתמש בכתר כהונה ובכתר תורה יחד. אך האם הרמב"ם סבור שאפשר להשתמש גם בכתר כהונה וגם בכתר מלוכה?

בירושלמי⁸ מוזכר בתור דבר פשוט שהכהנים אינם יכולים להיות מלכים. הרמב"ם⁹ מסביר שישנה מחלוקת אמוראים האם זהו איסור כללי השווה לכלל השבטים, שאין הם יכולים להיות מלכים באותו "הוד מלכות" שיש למלכי בית דוד הנמשחים בשמן המשחה, או שמא זהו איסור מיוחד לכהנים, שאין להם להיות מלכים אפילו לא לצורך שעה ואפילו בלי שמן משחה.

בטעם האיסור המיוחד לכהנים להיות מלכים נאמרו מספר

13. לפי דעה זו, שיש איסור לכהנים להיות מלכים אף באופן זמני ובלי שמן המשחה, צריך להבין מדוע החשמונאים הצדיקים החליטו למלוך. נראה שבתור הוראת שעה כאשר לא היה אדם אחר הראוי לכך הדבר מותר, בדומה למה שכתב המאירי בהוריות יא: באשר למשיחת שאול המלך, שלא היה משבט יהודה.
14. הלכות מלכים א, ח. אך מסתבר שהרמב"ם אינו סובר שהמלכה בידי נביא מעכבת, כדבריו במלכים א, ט המתארים מלך משאר השבטים ללא נביא.
15. טו, ו.
16. הלכות מלכים א, י.
17. בגמרא הוריות יא: נאמר שיש איסור למשוך בשמן המשחה מלך משאר השבטים. לא מוזכר שם חילוק בין הכהנים לאחרים. ייתכן שזה המקור להכרעת הרמב"ם, כדרכו לפסוק כמו הבבלי.
18. מצוות לא תעשה שסב, "אין מלך למי שיאמין תורת משה רבינו ע"ה אדון כל

1. הלכות חנוכה ג, א-ב.
2. שם, פרק ג, הלכה א.
3. שם, פרק ג, הלכה ג.
4. הלכות מלכים יב, ב.
5. מסכת שבת כא, עמוד ב.
6. פחד יצחק, חנוכה, יג, א.
7. הלכות סנהדרין פרק ב, הלכה ב.
8. הוריות פרק ג, הלכה ב.
9. בראשית מט, י.
10. עיין בדברי הרמב"ם הלכות שמיטה יג, יב.
11. כתובות יג, עמוד ב.
12. מקץ תר"פ. ועיין עוד הסבר במהר"ל דרך חיים פרק ד, משנה יז.

לסיום נוסף כי ייתכן שהרמב"ם ראה את חזרת המלכות לישראל בתור נס עצום שיש להודות עליו, אף שהמלכות לא הייתה בצורתה האידיאלית. הרמב"ם²² בעצמו כותב על ימי מלכות החשמונאים: "במקדש שני שהיו בו כל הענינים בלתי מושלמים, כמו שידעת, והמלכים לא היו הולכים לפני המסורת הישרה". שלטון יהודי בארץ ישראל הוא דבר עצום שיש להודות עליו, למרות הדברים שעדיין לא הגיעו לשלמותם - אפילו קיומן של בעיות במלך עצמו. הסיבה לשמחה במלכות מופיעה בין השאר בדברי ערוך השולחן²³. הוא מביא את דברי הרמב"ם על נס חנוכה, ובמקום לסיים בחזרת המלכות, הוא מסיים באמירה: "ואז נתגדל ונתקדש שם שמים בעולם, ואור התורה הופיע בעצם טהרתה, ושם ישראל נתגדל בעמים". יהי רצון שנזכה לביאת גואל צדק במהרה בימינו.

אף-על-פי שראינו שהרמב"ם סובר שאין איסור מיוחד לכוהנים להיות מלכים, עדיין נראה שלפי הרמב"ם ישנה בעייתיות עם המלכת החשמונאים (אפילו אם נניח שהם לא נמשחו בשמן המשחה). הרמב"ם¹⁹ מסייג את המלכת מלך שאינו מזרע דוד המלך בכך שהוא לא ימלוך בירושלים, שהיא עיר המלוכה של זרע דוד - והרי החשמונאים מלכו בירושלים.

כדי לתרץ זאת אפשר להידחק ולומר שהרמב"ם לא סובר שהיה לחשמונאים דין גמור של מלך²⁰. עוד אפשר לומר²¹ שכל הגדרים הללו הם במלך שממליכים בצורה רגילה, אך לא במלך שתחילת מלכותו נוצרת בעקבות מלחמה שעשה. בנוסף, ייתכן שכל האיסור למלוך בירושלים נובע מלקיחת המלכות משבט יהודה, אך כאשר אין זה מציאותי שיהיה מלך משבט יהודה אין איסור בכך.

כז. לפי דעתם "לא יסור שבט מיהודה" הינו הבטחה, ולא כפי שהציע הרמב"ן, שזהו ציווי.
21. תירוצים אלו כתב הרב שלמה גורן בספרו תורת המועדים.
22. פירוש המשנה יומא א, ג (הרב קאפח).
23. או"ח תרע, א.

הנביאים אלא מזרע דוד ומזרע שלמה לבד". ועיין גם בהלכות עבודת יום הכיפורים ד, א (בסוף ההלכה), שהכהן הגדול היה מתפלל שלא יסור שבט מיהודה.
19. הלכות מלכים א, ?
20. כך דעת הר"ן בדרשותיו בסוף הדרוש השביעי, וכן דעת הספורנו בבראשית מט,

עיונים במשנה תורה - הרב שלמה בן רחמים מעמדה של תפילת ערבית (המשך)

מבאר הכסף משנה⁴ שהרמב"ם פסק כשניהם - כלומר, לפי הרמב"ם מותר לאדם לנהוג לפי איזו דעה שיבחר, משום שבגמרא לא הכריעו במחלוקת זו. הכסף משנה מוסיף שיש לנהוג לפי שיטה אחת באופן עקבי: למשל, אם התפלל מנחה אחרי פלג המנחה, כחכמים, שוב לא יוכל להתפלל ערבית לפני השקיעה.

על-פי סיוג זה, מבאר הכסף משנה⁵, מה שכתב הרמב"ם (בהלכה שבה פתחנו), שערבית אין מדקדקין בזמנה כיוון שהיא רשות, הוא דווקא אם נוהג כשיטת רבי יהודה, שתפילת מנחה היא עד פלג המנחה, וממילא אחר-כך הוא זמן תפילת ערבית. אבל אם התפלל מנחה אחרי הפלג, בזה לא התיר הרמב"ם להתפלל ערבית לפני השקיעה.

אולם האור החיים הקדוש⁶ חולק על הכסף משנה, ומבאר שדברי הרמב"ם הם אף לשיטת חכמים, ואפשר להתפלל ערבית לפני השקיעה, מהטעם שהיא רשות ולא מדקדקין בזמנה.

ואף בזמן הזה, שקיבלו ישראל עליהם את ערבית כחובה (כפי שהתבאר בגיליון הקודם), כותב הגר"ח מבריסק⁷ שלדעת הרמב"ם החובה שקיבלו עליהם עם-ישראל היא שיש להתפלל תפילה זו, אולם כל הגדרים שלה הם כמו של תפילת רשות, ולכן אף בזמננו מותר לדעת הרמב"ם להקדים את תפילת ערבית לפני השקיעה.

במאמר הקודם עסקנו במושג 'תפילת ערבית - רשות'. במאמר זה נדבר על עוד השלכה מעשית של דין זה.

כותב הרמב"ם¹: "המתפלל תפלה קודם זמנה לא יצא ידי חובתו וחוזר ומתפלל אותה בזמנה [...] ויש לו להתפלל תפלת ערבית של לילי שבת בערב שבת קודם שתשקע החמה, וכן יתפלל ערבית של מוצאי שבת בשבת לפי שתפלת ערבית רשות אין מדקדקין בזמנה, ובלבד שיקרא ק"ש בזמנה אחר צאת הכוכבים".

כלומר, לכל תפילה יש את הזמן המוגדר שלה ביום, ולכן אדם המתפלל תפילה שלא בזמנה - לא יוצא ידי חובת אותה תפילה. אך תפילת ערבית יוצאת מכלל זה, והאדם יכול להתפלל אותה קודם השקיעה. ומנמק הרמב"ם שכוון שהיא תפילת רשות, אין מדקדקין בזמנה.

כדי להעמיק בדין זה, נביא סוגיה נוספת:

ישנה מחלוקת בין רבי יהודה לחכמים² על סוף זמן תפילת מנחה. לפי רבי יהודה זמנה עד פלג המנחה (שהוא שעה ורבע לפני סוף היום), ולפי חכמים הוא עד הלילה. הרמב"ם כותב כך³: "[...]וזמן מנחה קטנה מתשע שעות ומחצה עד שישאר מן היום שעה ורביע, ויש לו להתפלל אותה עד שתשקע החמה", כלומר בתחילה פסק כדעת רבי יהודה, שזמן מנחה עד פלג המנחה ("שישאר מן היום שעה ורביע"), ובסוף כתב שאפשר להתפלל מנחה עד הלילה.

4. שם.
5. שם הלכה ז.
6. ראשון לציון על הגמרא, ברכות כז, עמוד א.
7. בחידושו על משנה תורה, הלכות תפילה פרק י, הלכה ו.

1. משנה תורה, הלכות תפילה פרק ג, הלכה ז.
2. ברכות כז, עמוד א.
3. משנה תורה שם, הלכה ד.

